

УДК 82–6Барвінок:[930.25+025.15/.172]:[929:821.161.2Куліш
DOI 10.31654/2520-6966-2023-23F-109-66-83

К. О. Тимофєєва

доктор філософії асистент Навчально-наукового інституту
Київський національний університет культури і мистецтв
orcid.org/0000–0002–6996–0566
voix@ukr.net

Інформаційний потенціал листування Ганни Барвінок для вивчення біографії П. Куліша

Стаття присвячена виявленню інформаційного потенціалу та значення листування Ганни Барвінок для висвітлення і доповнення біографії П. Куліша. Епістолярій О. Куліш є важливим і цінним інформаційним джерелом, ретельне дослідження якого дасть змогу відтворити маловідомі сторінки з життя автора «Чорної ради». Мета розвідки – проаналізувати архівні документи, що зберігаються у фондах бібліотек, музеїв та архівів України і які дотичні до імені подружжя П. та О. Куліш. Об'єкт дослідження: епістолярій, щоденник, спогади, архівні документи П. Куліша та О. Куліш. Предмет дослідження: склад, зміст, особливості та інформаційна цінність епістолярних документів П. та О. Куліш.

Завдяки залученню до наукової роботи епістолярію Ганни Барвінок, П. Куліш постає перед реципієнтом не лише як творча особистість, що самовіддана і одержима у роботі над українським словом, а й як турботливий і люблячий чоловік, що уособлює в собі «усе мирське». О. Куліш, після смерті чоловіка, листувалася з великою кількістю кореспондентів свого чоловіка, тогочасним культурно-громадським осередком. Зокрема, це й І. Пулюй, І. Шраг, М. Павлик, кн. М. Шаховський, Є. Тимченко, М. Лободовський, Н. Кобринська, Н. Білозерська, Б. Грінченко та ін. У листах Ганна Барвінок зазначала, що П. Куліш зробив переклад українською мовою п'ятнадцяти драм В. Шекспіра. Дружина-письменниця всіляко, зокрема й фінансово сприяла й залучала громадськість до вшанування пам'яті П. Куліша: проведення щорічної панахиди, творчих вечорів пам'яті П. Куліша, видання епістолярної та творчої спадщини письменника, виготовлення фотокопій, портретів П. Куліша та листівок. Про це також свідчать наміри побудови освітніх осередків (ясла, дворічна школа), іменування університету іменем П. Куліша, іменна стипендія для талановитих і розумних студентів, які би продовжили Кулішеві справи.

На прикладі поданого епістолярного матеріалу в підсумку підкреслено актуальність епістолярного доробку П. Куліша для української культури та нинішньої політичної ситуації (повномасштабного вторгнення РФ на території незалежної і суверенної України).

Ключові слова: кореспонденція, епістолярна спадщина П. Куліша та Ганни Барвінок, інформаційний потенціал, фонд, архівні документи, рукописи.

Досліджуючи комплексно епістолярну спадщину П. Куліша, неможливо оминати широкий пласт архівного матеріалу Ганни Барвінок, який опосередковано стосується імені письменника (спогади у вигляді статей, чорнові записи, переписи рукописів, епістолярій). Лише близько 430 листів налічується до І. Шрага [41, с. 354], і це без врахування листів до Ганни Барвінок від Б. Грінченка, І. Пулюя, М. Комарова, С. Єфремова, І. Каманіна, О. Маковея, М. Павлика, В. Науменка, А. Шелухіна, М. Кочубея, І. Липи, М. Воронного. Епістолярний масив О. Білозерської якнайповніше і точніше відображає інформативний складник про життєвий і творчий шлях її дружини, історичні й політичні обставини того часу, в яких відбувалося становлення української мови, культури й нації загалом, до яких як ніхто інший причетний своєю творчістю і громадською діяльністю П. Куліш.

Повніше аналізувати листи П. Куліша можна було б з урахуванням відповідей на них, але їх не так багато вже й збереглося за декількома причинами: пожежа на хуторі Мотронівка у 1885 р. та розпорошеність по архівних установах, а той взагалі втрачені. Тому було залучено як додаткові паралельні джерела листування рідних, близьких й знайомих письменника. Серед цього значного архівного матеріалу варто виокремити інформативно змістовні листи Ганна Барвінок до І. Шрага, які вперше підготовлені до друку фахівцями архівного фонду ЧЛМК. Цей корпус документів становить безцінне джерело для розуміння значимості постаті П. Куліша в українському культурному соціумі, а найголовніше – є вагомим інформаційним джерелом, що розкриває тогочасний стан речей як в культурі, літературі, політиці та суспільному житті колоніальної України. Листи Ганни Барвінок якнайповніше відображають постать П. Куліша не лише як митця і громадсько-політичного діяча, а й як особистість зі своїми уподобаннями та талантами. На підтвердження тези цитується лист Ганни Барвінок до І. Шрага про П. Куліша, що він: *«... і столяр, і пахар, і маляр, і перепльотчик, і гальванопластику знає. І грав на флейту, скрибку, і се в минути одпочивку. ... А таких всесторонне образованих, освічених людей треба б для молодого покоління показувать і с хозяйственного боку, і с життя домашнього, і із висшого умственного пьедесталу»* [6, арк. 2].

Актуальним для нашого сьогодення і пересічного українця залишаються рядки, написані Ганною Барвінок до М. Комарова (художника, який зобразив на малюнку похоронну церемонію П. Куліша понад сто років тому): *«Мало хто і знає Куліша. Така незначна личность для України. А якби де в іншому государстві був – або нації,*

то не таке б він місце мав. І не пропитують про нього, бо не зможуть бути схожими на його: а головне й не бажають себе переробити в такого і присвятить себе всього інтересам України. От зразок добробуту національного – великого главаря» [42, с. 19]. Наступні рядки листа якнайповніше розкривають нашу необізнаність і небажання знати своїх патріотів, завдяки яким ми сьогодні маємо незалежну, вільну Україну: *«Україна і досі спить непробудно, хіба на зле проснеться, бо ще мало кепкували над Кулішем – своїм Апостолом...»* [42, с. 19].

У листах О. Куліш порівнює свого чоловіка з італійським поетом Данте Аліґ'єрі, проте в епістолі присутня іронія і смуток, які огортають дружину письменника: *«Не знає Україна, яким пером властувовала, що утратила... Що ж, хіба це тільки у нас так? Ми були во Флоренції і там, на якому п'єдесталі величчя постать, з білого мрамору, Данте красується в лавровому вінку, в білій порфиці. Опам'ятались і вернули свого ізгнанника (колись). А чи вже 3000 000 нація українська послідна?.. І забуде свого «Громадського робітника», який до самозабуття їм працював 50 літ ...»* [42, с. 20].

Після смерті чоловіка, О. Куліш переймалася іміджем постаті П. Куліша: як його зобразять і як він постане для нащадків. Прагнучи підкреслити велич, значущість і інтелектуальність митця для майбутніх поколінь, вона була дуже обурена одним епізодом, що трапився в її житті. Про це дізнаємося на сторінках листа О. Куліш до І. Шрага від 14.04.1900 р.: *«... як я приїхала до Києва і бачу: за вітриною розкрита «Київська» ст[арина]» і там надрукований лист моєї дружини до д[обродія] Тарновського, і там каже про одну панночку, що як коло єї «хлопці увивають!» що тут цікавого для науки? або для чого іншого! Я здивувалась такої постанови науки – інтересові житні. Коли іде діло про Біблію і про Шексп[ірові] твори. ... Я написала, що виставить листи до Бодяньського або до Юзефовича далеко цінніші й користніші, ніж отой лист»* [17, арк. 3]. У цьому постає проблема недооціненості постаті П. Куліша, творчого й наукового його доробку. Епістола сповна ілюструє сьогоденне відношення українського суспільства до імені П. Куліша, не володіння інформацією за відсутності правдивих або наявності спотворених джерел. Висвітлення листа може спростувати або навпаки підтвердити той чи інший епізод з життя, позиції адресанта чи адресата і дуже важливий момент: що саме висвітлювати і як це робити аби не зашкодити авторитетності відомих постатей, серед яких чільне місце посідає П. Куліш.

Ганна Барвінок була чи не єдиним генератором пам'яті П. Куліша і зробила все від неї залежне аби ім'я її чоловіка було увіковічене: «*Я если сею, то в память моєї дорогої дружини...*» [43, арк. 2]. Ця жінка зробила неймовірні речі: посприяла виданню Біблії, перекладів В. Шекспіра, та й загалом усього творчого й інтелектуального доробку, клопоталася про збереження рукописної спадщини. Це при тому що, дружина П. Куліша не володіла великими статками, жила дуже скромно і всі свої сімейні заощадження спрямовувала на пошанування пам'яті свого чоловіка: «*я в довгах, а дехто думає, що у мене капітали*» [21, арк. 2]. Насамперед, завдяки мисткині сьогодні існують особові фонди й фондові колекції П. Куліша, до яких належать рукописи, друковані видання, малюнки, картини, речі особистого вжитку, деякі навіть власноруч створені письменником, які передала Ганна Барвінок на зберігання до музею В. Тарновського. Створенням цього фонду дуже свого часу опікувалася О. Куліш, яка складала списки і передавала як рукописи, так і речі особистого вжитку П. Куліша. У листі до І. Шрага від 10.01.1898 р. Ганна Барвінок зазначала: «*У музей більше 400 готую, усе єднаю до купи. А може Тарновський забракує. А то я цілий караван готую в музей*» [5, арк. 2]; «*... і поодвозила все. І ціпки моєї дружини, і струмент, картини, книги, деякі рукописи і т. д.*» [12, арк. 4]. Ось як дружина П. Куліша у листі до І. Шрага описувала свій емоційно-піднесений стан та процес передачі речей чоловіка до музею В. Тарновського: «*... дяка велика, незмірна дяка Тарновському!... Я ему усього чимало привезла. Шкатулку роботи моєї дружини, струментів часть, три картини, ікону 1845 року і одну картину, сепією рисовану, і дві єго палки памятни, біблійську чорницьку, карандаши і прочее і прочее. Цілий караван... А я хотіла ще й плужок додати, що він пахав. Для столяра й пахаря особистий куточок повинен бути*» [6, арк. 3]. Водночас з епістолярних матеріалів вдови дізнаємося про те, що з музею В. Тарновського було викрадено 4 драми П. Куліша: «*І як таким поважним людям, приближеним до такого скарбу..., і їм недостерегти його вітрини, що чотири драми украли*» [10, арк. 2]. Письменниця була дуже розчарована недбалістю, про це вона сповіщала в одному з листів свого кореспондента І. Шрага від 10.02.1899 р.: «*Чи стоїло ж мойй дружині пекловатись? за черствим хлібом, у холодній хаті, у рукавички писавши для України, коли такий догляд*» [8, арк. 3]. Ганна Барвінок робила все можливе для того, щоб ім'я П. Куліша залишилося у віках і дуже вірила, що «*Буде час, коли роздивляться-розмисляця*» [13, арк. 1] як сучасники, так і майбутні покоління «скарби її неоціненної дружини».

О. Куліш опікувалася доробком митця, і це не лише художні твори, а й живописна спадщина, про що дізнаємося з листів адресантки: *«Писать у Петембурґе нащот малюнків дружини моєї: кобзарів, 9 гетьманів і 3 малюнка до «Чорної ради» і багато чого цікавого є. Да не знаю що писати і до кого. А тим часом децо стираєцьця. Історія цих речей теж теряє свою ціну»* [11, арк. 2]. Попередньо зазначена цитата якнайкраще відображає історичний і політичний стан речей в тодішній колоніальній і сучасній незалежній Україні. Якщо не знати своєї історії, то не можна бути національно свідомим та незалежним, П. Куліш вивчав історичні джерела, дошукувався історичної правди, працюючи в архівах та віднаходячи цінні історичні джерела.

З листів Ганни Барвінок чітко вимальовується образ берегині української культури, берегині пам'яті П. Куліша, про це може свідчити перелік переданих речей до музею В. Тарновського, який зафіксований у листі: *«Найдорогши для мене брошурки. Моя дружина держала корект[уру] в ліжку недужа в останні часи і багато на одній олівцем мені писала. Картини, подаровані мені старшим моїм боярином і надписано червоним олівцем «Моїй княгині замість крашанки». Потім рушники, вишитий мною і моєю сестрою по голанському тонкому полотну мережками і гладью для моєї дружини к іменинам, посох історичний, ікона в рамі [виконана – Т. К.] масляними красками моєї дружини»* [14, арк. 2]. (Старшим весільним бояроном у П. та О. Кулішів був Т. Шевченко).

Дружина вкотре в кореспонденціях наголошувала на титанічній праці П. Куліша, яка полягала в інтелектуальній роботі: *«... моя дружиночка розвивала свій розум, почуття своє до своєї України, не варто було їй бігати по Україні та по зернятку збирати всяке слово, та записувати од дідів старовину, та лазити по трущобах, шинках, усюди, да вишукувати кобзарів і рисувати їх, ... для сего ж і малюванню учився, щоб і своя одежина не затерлась, мові і англійської, щоб усюди слід свого рідного оставить, щоб Європа знала, що і ми люде»* [2, арк. 2]. Ганна Барвінок чітко розуміла і відстоювала у подальшому європейські позиції П. Куліша, які він заклав у культурній та освітній сфері.

Кореспондентка значно розширила географічні межі спілкування, оскільки листувалася з кореспондентами з Чехії, США та Бразилії, зокрема з О. Прозорим. Ганна Барвінок *«Зібрала доволі книжечок, щоб послати в Бразилію землякам»* [24, арк. 2] і клопоталася про те, щоби послати надруковану «Орисю» до Бразилії, оскільки

«там наших 30 т[исяч] народу, і у їх читальні уже завелися, і призивають до самопознання» [22, арк. 2]. А також *«У Америку посилала уже трохи і знайомим – відповіді нема»* [24, арк. 2]. Ганна Барвінок нарікала на те, що Кулішеві *«...книжечки...Уже поїхали в Бразилію в бібліотеку. А у нас по провінціях сього і нема»* [25, арк. 2]. Дружина П. Куліша усвідомлювала обставини і ситуацію, яка склалася навколо постаті її чоловіка на початку 1900 р.: дуже по-вільно просувалися справи щодо коректури та видання оригінальних творів, перекладів і Біблії письменника, цензурний комітет, який перешкодив виданню і розповсюдженню. Саме тому намагалася переслати доробок П. Куліша до українських діаспор у різних куточках світу. І завдяки далекоглядності дружини письменника маємо збережені архівні матеріали в зарубіжній Україні, що дають змогу сконструювати та відродити історичні події, і тим самим зберегти історичну цінність і правдивість.

Усі епістоли Ганни Барвінок, що були написані після 14 лютого 1897 р. (дата смерті письменника) пронизані нестерпною тугою і відданою пам'яттю про П. Куліша. Самотня жінка дуже потребувала спілкування, тому знаходила відряду в кореспонденції зі своїми адресатами. І саме завдяки епістолярному доробку дружини П. Куліша ми маємо неоціненні відомості й історичні події, що реконструюють той історично-культурний період, в якому жив і творив митець. Епістолярний інструментарій став впливовим чинником завдяки якому О. Куліш підтримувала й налагоджувала зв'язки з багатьма кореспондентами заради власної розради і подвижницької місії – збереження пам'яті свого чоловіка. Досить часто Ганну Барвінок критикували за її надокучливість і постійні скарги та нагадування щодо справ видання творчого доробку автора «Чорної ради». Письменниця й сама чітко розуміла ситуацію, в якій опинилася: *«А то ж п'ять років клопочу усіх – звісно остогидієш...»* [30, арк. 2]. В одному з листів О. Куліш про це зауважила: *«Мої листи ізпрещени... просьбами, але ж вони неабияки»* [36, арк. 3]. Проте О. Куліш мала природне відчуття такту та вихованості, пишучи в одній зі своїх кореспонденцій: *«То я боюсь, що Вас замучу разными прось-бами...»* [23, арк. 3]. Маємо лист самої адресантки до І. Шрага від 8.01.1899 р., яка надає відповідь всім тим, хто зверхньо ставиться до її нарікань та прохань: *«... мені лучче, як лають, аби не мовчали, аби не спали, щоб жизнь, інтереси проявлялись»* [15, арк. 2]. Процитована відповідь О. Куліш за своїм змістом була характерна для її чоловіка.

Сто двадцять років тому Ганна Барвінок адресувала своєму кореспонденту І. Шрагу (19.04.1902 р.) такі рядки: *«Я так, як і моя*

дружина, іноді хоч і кажу, то бажавши добра, ісправлення своїй Україні – люблю її уже за одно те, що моя неоцінна дружинна життя своє положила за її. Я бажала б бачить його достойнішого наслідника по всьому. Щедрости, нравственності, діяльності!...» [13, арк. 1]. Нині відбувається переоцінка національних здобутків, змінилося відношення українського суспільства до розуміння своєї національної приналежності та ідентичності. І сьогодні Україна має гідних продовжувачів справи П. Куліша, прикладом цього є весь український народ, який так віддано бореться за свої демократичні права і свободи, відстоюючи європейські цінності, адже П. Куліша називали першим європейцем в Україні і українцем в Європі.

Ганна Барвінок неодноразово у своєму епістолярному доробку акцентувала увагу на тому, що напрацювання її чоловіка недооцінюють і не мають належного пошанування. Свідченням цього є рядки з листа О. Куліш до І. Шрага від 20.08.1898 р.: «... *єсть велике неуваженіє ікє памяти Куліша – мала оцінка... такому труженнику і самій Україні*» [8, арк. 3]. У листі до М. Комарова Ганна Барвінок зазначала: «... *а моя дружина усі архіви перерили*» [9, арк. 1]. У змісті вище поданої кореспонденції і постає сьогоднішня проблема про незнання творчо-інтелектуального доробку П. Куліша. Звідси з'являється питання про брак культурного інформаційного надходження з архівних джерел, які дають змогу правдиво і з застосуванням наукових методів відобразити історичні події та надати фаховий коментар до життєпису постатей.

Дружина автора «Чорної ради» нарікала на байдуже ставлення та недбале збереження рукописів її чоловіка, адже це культурна спадщина України. В одному з листів до І. Шрага від 14.02.1899 р. (саме на річницю смерті письменника) Ганна Барвінок з обуренням констатувала: «*Дружина ж моя немало літ (50 год) робила для сього божого дому і виробила краєугольний камінь самостійности української мови: «Біблія», 15 драм Шекс[пірових] творів, «Дон Жуан», «Чарльд-Гарольд» і тисяча Вам ізвісних ще речей. Хіба ж малий «стовп» єго праць?*» [10, арк. 2]. Також письменниця переймалася виданням творчого доробку, зокрема виданням Біблії, сама переписувала «сию книгу святих», і долучала до цієї справи і В. Тарновського, і М. Лисенка, бо, найперше, вбачала у цьому: «*Діло самостійности языка!*» [7, арк. 2], «*Се ж самостійность на-шого языка! А то кажуть: с Кулішем помре і язык*» [7, арк. 2]. О. Куліш не мала права цього допустити, адже в одному з листів вона зазначала: «*Моя дружина ... бажала, щоб молоде покоління ізучало свою мову*» [32, арк. 2].

Письменниця вкотре наголошувала в кореспонденціях на тому, що *«От як усі пользуюця словом моєї дружини, а дяки ніякої»* [32, арк. 2]. Ганна Барвінок неодноразово писала своїм кореспондентам про те, що наробок П. Куліша належним чином не пошановується, і крім неї та декількох осіб ніхто не дбає про пам'ять П. Куліша. У листі до І. Шрага від 7.05.1899 р. стосовно видання Біблії О. Куліш писала: *«Свята Біблія лежить третій рік. Ви знаєте, як я над нею побивалася два роки тому назад і частину переписала. Що залежало од моїх малих сил, все для дружини і України зробила»* [20, арк. 2]. Проте І. Шраг запевняв Ганну Барвінок, що: *«...багато щирих прихильників небіжчика [П. Куліша – К. Т.] не згоджуються з деякими его поглядами, хоч і поважають его яко великого трудовника, вельми талановитого письменника, видатного діяча, що все життя своє присвятив Україні»* [37, арк. 1]. Вказуючи на те, що це ознака критичного мислення: *«Критика завжди бажана, і нема такої великої людини, про яку можна сказати, що вона не помилялася»* [37, арк. 1]. І. Шраг об'єктивно оцінював ситуацію, яка склалася навколо імені П. Куліша, на відміну від суб'єктивного бачення Ганни Барвінок, яка дуже емоційно сприймала критику в бік свого чоловіка.

Дружина перекладача О. Куліш переймалася друком «книги святих» і лише після 6 років з дня смерті П. Куліша було здійснено видання Біблії *«для котрої 50 літ ізучав чоловік (дружина моя) український язик, ходячи, бродячи усюди і ізучая і нинішню мову, і мову старожилів»*, як в одному з листів написала Ганна Барвінок [38, арк. 3].

Ганна Барвінок дочекалася видання Біблії українською мовою. Перший примірник видання І. Пулкою прислав Ганні Барвінок на хутір Кулішівку (колись Мотронівку). У відповідь О. Куліш написала дуже зворушливого листа до І. Пулюя: *«Немає слів, щоб виразити почуття хвилювання, яке переживало моє серце, коли я побачила у своїх руках Старий і Новий Завіти... та ще в Кулішівці, у власному будинку Пантелеймона. Я саме сиділа напроти столу, за яким він перекладав Біблію; крісло, на якому він сидів, тепер заєжди перев'язане чорною стрічкою. Коли я подивилася в той бік, тримаючи в руках його працю, мені здалося, що я побачила його самого за письмовим столом...»* [2, с. 48]. А також дружина П. Куліша надіслала чуттєву подяку І. Пулюю, в якій підсумувала такими словами визначну подію в культурному житті України – друк Біблії українською мовою: *«Не було б Куліша, не було б і Святого Письма. Не було б Вас – не було б, мабуть, і видане, і упорядковане Святе Письмо... Уся Україна повинна Вам низенько уклонитись, а я перша Вам уклоняюсь і дякую»*

найщирше» [22, арк. 2]. Ганна Барвінок об'єктивно оцінювала зусилля і внесок, а також знала безкорисливість намірів І. Пулюя, завдяки якому світ побачила друкована Біблія українською мовою.

На закиди стосовно характеру П. Куліша, О. Куліш у листі до І. Шрага від 7.12.1898 р. писала: *«Слабкість духа наших земляків, млявість, оттого їм гарячий Куліш іноді і не по душі, а я люблю, поважаю таких людей. У їх усе горить в руках. Недоспить, недоїсть»* [9, арк. 1]. Про самовідданість і одержимість у роботі свого чоловіка над українським словом, Ганна Барвінок у листі до І. Шрага наводить такі побутові деталі, які здавалося б, на перший погляд, не мають інформаційного навантаження, проте створюють цілісну картину про особистість: *«Він цілий рік не пив чаю і 3 роки – кофе, а для науки витягне гроши, хоч із душі своєї»* [16, арк. 2]. Завдяки кореспонденції дружини письменника, можна дізнатися про захоплення і впадобання П. Куліша, якому, як звичайній людині, були притаманні прості побутові речі. Серед них місце належить домашній художі, яку письменник дуже любив і доглядав. П. Куліш був дуже хазяйновитим господарем, який розумівся не тільки на столярній справі, а й займався тваринництвом, як наприклад, він тримав волів, яких сам купував і про яких піклувався. В одному з листів письменник згадував про волів: *«1-го сентября будет в Иван-городе воловая ярмарка. Я хочу сам туда отправиться за волами»* [44, с. 116], а далі у листі продовжує: *«но меня больше привлекает туда надежда встретить какого-нибудь барда»* [44, с. 116], залишаючись митцем у будь-якій справі й у будь-якому місці.

Ганна Барвінок захищала ім'я дружини від несправедливих суджень та від нічим необґрунтованої критики. Маємо лист дружини П. Куліша, в якому проілюстровані питання адресантки: *«А Вы что читали из его произведений?»* [19, арк. 3], *«... как ему понравился... новый роман... читал ли он его»* [19, арк. 3] на упереджені судження про творчість її дружини, наприклад: *«Да литература Кулиша не так обширна»* [19, арк. 3], це при тому, що дану тезу прокоментувала особа, яка не читала *«ничего»*, бо *«я так занята»* [19, арк. 3]. Були й інші коментарі, на кшталт, *«Читал, но еще мнения своего не могу сказать, потому что критики не читал...»* [19, арк. 3]. Описана вище ситуація нагадує і співзвучна з нашим часом і нашим критичним мисленням, на яке можуть впливати судження ось таких несвідомих і відповідно нічого незнаючих «критиків».

У листах Ганна Барвінок не оминула й теми відносин П. Куліша з жінками, використовуючи ораторські прийоми, емоційно відреагувала

та відкоментувала в одному з листів до І. Шрага: «А що панії та дівчата любили мою дружину, то не дивуюсь, бо вона була така прикладна, розумна, речиста, красива... Я дивуюсь тільки, що не одна з тих поклонниць не завітала на могилу. Де ті українки?!» [23, арк. 3]. Стосовно відносин П. Куліша і Марка Вовчка, то О. Куліш, продовжуючи даного листа, виважено і з пієтетом написала: «... моя ж дружина бувала частіше, бо рукописі справляла, то й вийшов поговорі, на котрий ні я, ні Маркович, її чоловік, не вважали, і тепер я, прочитавши все слезезованіє¹ у «Літературно-науковому віснику» пошла і поклонилась його могилі ... знаю, що чистий як голуб» [23, арк. 3].

Увіковічити Кулішеве ім'я шляхом культурних і просвітніх заходів, які б в майбутньому продовжили справу митця – це було пріоритетом О. Куліш після смерті чоловіка. І. Пулюй писав Ганні Барвінок: «Коли удася продати Святе письмо, то щоб гроші обернути на стипендію імені Куліша» [39, с. 226]. Ганна Барвінок займалася питанням пошуку «хлопчика талановитого, здорового, прихильного до України» [26, арк. 3] для стипендії ім. П. Куліша. Таким стипендіатом став студент Празької технічної школи, де викладав І. Пулюй, В. Струк, якому О. Куліш наприкінці 1902 р. перерахувала 140 крон для навчання [38, арк. 3].

Дружина письменника прагнула створити освітньо-наукові заклади такі як «ремесне училище, так як він сам був столяром, або садоводством, бо сам був садовод. Або школа живописі... Він усіма способами рисовав...» [20, арк. 2]. Вона мала намір за власний кошт побудувати ясла для дошкільнят і школу в селі Оленівка. На підтвердження зазначеної інформації цитуємо листи Ганни Барвінок до І. Шрага від 25.05.190 р., 14.10.1901 р. та від 18.10.1901 р.: «Тепер у Оленовці хочу ясла устроїти для бідних матінок в пам'ять моєї дружини, щоб було де беспешне діток кидати, як ідуть на заробітки. Ми бачили такі притулки і в Швейцарії» [28, арк. 1]; «До Ахїєрея писала про двукласну школу...» [27, арк. 3], «... як би устроїть в пам'ять моєї дружини второкласну школу у Оленівці» [26, арк. 3]. Аргументуючи свій намір в епістолі від 10.03.1900 р.: «Я бажала, щоб ця школа була в пам'ять моєї дружини, діяча, котрий будив народ, роздимає любов до науки і до рідної України» [17, арк. 3], і провадивши далі: «А скільки моя дружина переучила?! ще тоді о школах і речи не було!!» [17, арк. 3]. Письменниця з клопотанням зверталася

¹ Слебезованіє від «слебезувати» (розм.) – тут: недоброзичливо, несхвально обговорювати кого-небудь; пересуджувати; пащекувати, просторікувати.

до представників Ради Міністрів фінансів про те, щоб Чернігівський архієрей запланував певну суму для церкви села Оленівка Симеонівського приходу (Чернігівської губернії Борзнянського повіту) для будівництва двокласної школи. Також О. Куліш мріяла про створення вищого навчального закладу в пам'ять своєї дружини заради наукового майбутнього прийдешніх поколінь: *«Коли б же дав Бог, щоб приготувилась научно для кафедр молодіж і щоб був там університет во ім'я моєї дружини»* [31, арк. 2]. І заради втілення цієї ідеї надавала власні кошти: *«... то можу і я бажать чести такому українському діячеві і зроблю жертву грошима»* [31, арк. 2]. Зауважимо, що пані Куліш усі свої наміри щодо комеморації П. Куліша підкріплювала не лише моральними зусиллями, а й грошовим еквівалентом, на підтвердження даної інформації залучимо архівні матеріали: а саме лист Ганни Барвінок до І. Шрага від 15.03.1902 р.: *«... щоб у Оленовці устроїть двукласну школу в пам'ять дружини, і предлагаю 1500 рублів. Як треба буде, то й більше дам»* [32, арк. 3].

Композитор М. Лисенко ще при житті П. Куліша мав бажання *«усі любими пісні Куліша на ноти положити і видать..., також і концерт на спомин хотів дати...»* [33, арк. 2]. Але ці задуми не були втілені в життя.

За сприяння Ю. Грибинука (1852–1912), українського громадського діяча, було втілено в життя мрію Ганни Барвінок про скульптурний портрет П. Куліша: в 1903 р. в Петербурзі виготовлено кілька десятків гіпсових бюстів письменника (скульптор Балавенський) [39, с. 363].

Ганна Барвінок воліла, щоб образ П. Куліша також закарбувався в пам'яті нащадків завдяки світлинам митця, тож було надруковано велику кількість фотокопій з трьох портретів письменника. Фотопортрети виготовлялися в Києві, Харкові, Мюнхені, Парижі. Завдяки епістолам дружини подаємо наступну інформацію: *«Я заказала патрет моєї дружини в Парижу, але те не гаразд зробили, також і образ для нової церкви, образ св[ятого] Пантел[еймона] для народа; і мене дуже дякували. От якби двукласну школу в Оленівці в пам'ять моєї дружини»* [34, арк. 2]. (Г. Б. замовила і придбала за власний кошт ікону святого Пантелеймона-цілителя для Симеонівської церкви) [32, арк. 3].

Листи Ганни Барвінок вкотре засвідчують титанічну працю й альтруїзм П. Куліша. Маємо один із таких прикладів: лист О. Куліш до І. Шрага від 05.07.1901 р.: *«Моя дружина всі діла вела... Не було б ні «Основи», ні оповідань Вовчка, ні інших. Страшенне працював і всі*

рукописі Шевч[енка] ісправлять і наших писателів, і сам даром писав під десятию псевдонімами, аби свій орган задержати» [27, арк. 2]. Підтвердженням правдивості даної цитати може слугувати й те, що нині науковці розкрили понад 40 псевдонімів П. Куліша (за деякими даними їх 47). У журналі «Основа» П. Куліш підписував свої художні твори, статті кількома псевдонімами, щоб створити видимість того, що друкується багато авторів [1, с. 114].

Важливим чинником у висвітленні істинних подій є використання першоджерел, рукописів, тому так важливо зберегти «первозданність» архівних матеріалів. У вирішенні даної проблеми активну участь брала Ганна Барвінок, яка в листі до свого адресата І. Шрага писала: *«...не дозволяю ісправляти рукописі (я дорожу оригіналом...).* Я хочу щоб усяка річ носила образ Куліша... ми і слова не бачитимем, на що Куліш дивився» [20, арк. 2]. У продовження за-значеної тематики процитуємо ще одну епістолу Ганни Барвінок: *«Глумляця над пам'яттю моєї дружини... Всяке слово для мене його священне. Він есігда бажав й завітував, щоб нічого не змінiali»* [31, арк. 2].

Завдяки листам Ганни Барвінок можна схарактеризувати образ П. Куліша, хоча можливо й суб'єктивно, через візію його дружини. Зі слів О. Куліш, письменник постає безкорисливим, добрим, завжди готовим допомогти у скруті своїм друзям, одностудцям і навіть незнайомцям: *«Часто у дружини у комоді оставався один злот в господарстві. А собі і бутилки вина ніколи не купить, і сигари покинув курити. Каже: дорого»* [29, арк. 2], але ніколи не відмовляв у допомозі друзям.

У листі до І. Шрага від 01.04.1900 р. Ганна Барвінок вчергове наголошувала: *«Про такого діяча як моя дружина, уся б Європа гордилась»* [17, арк. 2]. А потім зауважила: *«Стидно, що по правді і Україна не вміє шанувати свого скарбу»* [36, арк. 3]. У підсумку О. Куліш констатувала: *«Саме страшніше – наша цензура, состоящая із волниці. Роби їм по указці... Який вплив усяких оповідань, усякої подробиці, а таких людей, тружеників, як Шевченко, Костомаров, моя дружина, і нема, а крикачів багато...»* [36, арк. 3]. Це дуже влучне висловлювання мисткині про історію та розвиток становлення української культури, зокрема й літератури, на перешкоді якій завжди поставала цензура російського царату. Для підтвердження зазначеного доцільно подати цитату з листа І. Шрага від 10.10.1901 р. до своєї багаторічної кореспондентки Ганни Барвінок: *«останніми часами виразно визначають си бажанє уряду пригнітити усе українське»* [37, арк. 1]. Де зокрема йшлося про те, що Головне

управління у справах друку заборонило в Херсоні та Чернігові видання сільськогосподарських часописів, у Києві – літературно-науковий часопис «Промінь». А також зазначалося про обшуки в родинах Русових і Грінченка. Ганна Барвінок на тлі цих цензурних заборон 27.10.1901 р. написала лист-прохання «Плач українки» до кн. М. Шаховського, який позитивно і з повагою ставився до постаті П. Куліш. Підтвердженням тому є епістола О. Куліш: *«Се перл, се самородний камень»* – так про П. Куліша озивався князь М. Шаховський [10, арк. 2]. У цьому листі кореспондентка просила зняти цензурну заборону з творів, що писалися українською мовою. Зокрема, О. Куліш продекламувала європейську концепцію свого чоловіка: *«... и нам хочется быть людьми достойными перед Европою, а не изгнанниками безвинными. Ниже роли быть не может»* [29, арк. 1].

Зі спогадів Ганни Барвінок зачитуємо рядок епістоли: *«Він правду казав і стоєв за культуру-образование, а хижацтво порицає»* [9, арк. 1]. П. Куліш свої погляди і уподобанням підкріплював аргументами, що спиралися на історичні факти, які відшукував в архівних збірках. Про це можемо дискутувати завдяки виявленим листам дружини письменника. До прикладу можемо залучити листи О. Куліш до І. Шрага від 26.03.1902 р.: *«Да 50 літ і поізучать в публічних бібліотеках, в Румянцевському музеї, в бібліотеці Оссо-лінських, Красинських в Варшаві – та де уже моя дружина не рилась, і по архівах»* [36, арк. 3]. А також в кореспонденції самого П. Куліша, серед них лист до М. Драгоманова від 28.01.1893 р., в якому віднаходимо такі рядки *«... а проте за політичну прірву виберуть не так-то скоро, загрузнувши в архівах та в библиотеках після такого довгого алканья»* [40, с. 9–10]. П. Куліш у всьому прагнув дійти до суті, відшукати правди історичної, як було на початку, в самому корені питання, тому велику увагу приділяв студіюванню історичного матеріалу, що переважно був зосереджений в архівах та бібліотеках. Це може засвідчити один із листів до О. Огоновського від 15.04.1889 р.: *«Тільки доберуть до бібліотек, так и поведуть знов мову про возсоединение, аж поки доведу аж до нашого часу, бо ми й досі невозсоединились, так не хутко й возсоединимось»* [18, арк. 2].

О. Куліш, яка опікувалася творчою спадщиною письменника і за її сприяння та наполегливості був виданий найбільший масив доробку митця, про що свідчить великий корпус листів до І. Шрага. В одному з них від 02.07.1900 р. письменниця зазначила: *«Прошу Вас, допитайтесь у д[оброді]я Лисенка по-дружески, що він випустив із рук правління! Біблія у Білишевського, Псалми Левицький заправляє, Шекспіра драми – Тимченко. Се прекрасно, що всі запомагают та не хай его*

слухають! І досі не прислали Пулюєві псалъм[и]. Я уже роблюсь посмішищем. Що усі те роблять над моєю власністю, що хочуть – безправіє» [35, арк. 2]. У цій же епістолі адресантка провадила далі, що «іще були в Драгоманова якісь рукописи – не пам'ятаю, то вони телер, здаєцьця, у Павліка [35, арк. 2]. Вище подана епістола вкотре підтверджує той масив роботи, яким займалася письменниця, дбаючи про доробок своєї дружини.

Опрацьований епістолярний масив Ганни Барвінок дав змогу сформувати об'ємніший і ширший образ П. Куліша, виявити його уподобання та погляди, розширити уявлення про тогочасне оточення письменника, культурно-історичний період, в якому жив і працював митець. Завдяки залученню епістолярної спадщини Ганни Барвінок, П. Куліш постає перед реципієнтом не лише як творча особистість, що самовіддана і одержима у роботі над українським словом, а й як турботливий і люблячий чоловік, що уособлює в собі «усе мирське». Постає П. Куліш крізь візію Ганни Барвінок дещо зідеалізований, проте це образ живої людини, якій в собі поєднував інтелектуала з орачем поля, дбайливого господаря, що опікувався тваринним господарством, виготовляв меблі з дерева і водночас грав на флейті. О. Куліш, використовуючи комеморативні практики, змогла зберегти культурну спадщину свого чоловіка в тогочасних історичних умовах.

Література

1. Велет українського слова (до 200–ліття Пантелеймона Куліша): збірник матеріалів Всеукраїнської науково-практичної конференції. Київ: Педагогічна думка, 2019. 134 с.
2. Жукалюк М., Степовик Д. Коротка історія перекладів Біблії українською мовою. Київ: УБТ, 2003. 176 с.
3. Збожна О. Іван Пулюй. Листи. Тернопіль: Воля, 2007. 543 с.
4. Лист О. Куліш до І. Пулюя. 25.03.1901. Відділ рукописних фондів і текстології Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України (далі – ВР ІЛ). Спр. 606. 2 арк.
5. Лист О. Куліш до І. Шрага. 10.01.1898 р. Чернігівський літературно-меморіальний музей-заповідник М. Коцюбинського (далі – ЧЛМК). Інв. № А–2813. 2 арк.
6. Лист О. Куліш до І. Шрага. 01.03.1898 р. ЧЛМК. Інв. № А–2815. 3 арк.
7. Лист О. Куліш до І. Шрага. 14.06.1898 р. ЧЛМК. Інв. № А–2817. 2 арк.
8. Лист О. Куліш до І. Шрага. 20.08.1898 р. ЧЛМК. Інв. № А–2822. 3 арк.
9. Лист О. Куліш до І. Шрага. 07.12.1898 р. ЧЛМК. Інв. № А–2827. 1 арк.
10. Лист О. Куліш до І. Шрага. 14.02.1899 р. ЧЛМК. Інв. № А–2835. 2 арк.
11. Лист О. Куліш до І. Шрага. 07.05.1899 р. ЧЛМК. Інв. № А–2842. 2 арк.
12. Лист О. Куліш до І. Шрага. 14.07.1899 р. ЧЛМК. Інв. № А–2851. 4 арк.
13. Лист О. Куліш до І. Шрага. 24.07.1899 р. ЧЛМК. Інв. № А–2853. 1 арк.
14. Лист О. Куліш до І. Шрага. 12.11.1899 р. ЧЛМК. Інв. № А–2861. 2 арк.

15. Лист О. Куліш до І. Шрага. 08.01.1899 р. ЧЛМК. Інв. № А–2829. 2 арк.
16. Лист О. Куліш до І. Шрага. 14.01.1899 р. ЧЛМК. Інв. № А–2831. 2 арк.
17. Лист О. Куліш до І. Шрага. 01.04.1900 р. ЧЛМК. Інв. № А–2886. 4 арк.
18. Листи П. Куліша до доктора. Кулиш Пантелеймон] [Александрович] [Огоновському Ом-ну] доктору. 15.04.1889. Інститут рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського (далі –ІР НБУВ). Од. зб. 29444. 2 арк.
19. Лист О. Куліш до І. Шрага. 17.06.1899 р. ЧЛМК. Інв. № А–2845. 3 арк.
20. Лист О. Куліш до І. Шрага. 31. 07.1899 р. ЧЛМК. Інв. № А–2854. 2 арк.
21. Лист О. Куліш до І. Шрага. 25.08.1900 р. ЧЛМК. Інв. № А–2897. 2 арк.
22. Лист О. Куліш до І. Шрага. 08.09.1900 р. ЧЛМК. Інв. № А–2898. 2 арк.
23. Лист О. Куліш до І. Шрага. 23.09.1900 р. ЧЛМК. Інв. № А–2901. 3 арк.
24. Лист О. Куліш до І. Шрага. 22.11.1900 р. ЧЛМК. Інв. № А–2902. 2 арк.
25. Лист О. Куліш до І. Шрага. 30.11.1900 р. ЧЛМК. Інв. № А–2903. 2 арк.
26. Лист О. Куліш до І. Шрага. 25.05.1901 р. ЧЛМК. Інв. № А–2921. 4 арк.
27. Лист О. Куліш до І. Шрага. 05. 07.1901 р. ЧЛМК. Інв. № А–2922. 4 арк.
28. Лист О. Куліш до І. Шрага. 18.10.1901 р. ЧЛМК. Інв. № А–2930. 1 арк.
29. Лист О. Куліш до І. Шрага. 21.11.1901 р. ЧЛМК. Інв. № А–2934. 1 арк.
30. Лист О. Куліш до І. Шрага. 18.12.1901 р. ЧЛМК. Інв. № А–2936. 2. арк.
31. Лист О. Куліш до І. Шрага. 25.02.1902 р. ЧЛМК. Інв. № А–2946. 2 арк.
32. Лист О. Куліш до І. Шрага. 26.02.1902 р. ЧЛМК. Інв. № А–2852. 3 арк.
33. Лист О. Куліш до І. Шрага від 27.02.1902 р. ЧЛМК. Інв. № А–2852. 4 арк.
34. Лист О. Куліш до І. Шрага. 02.03.1902 р. ЧЛМК. Інв. № А–2948. 2 арк.
35. Лист О. Куліш до І. Шрага. 26.03.1902 р. ЧЛМК. Інв. № А–2951. 2 арк.
36. Лист О. Куліш до І. Шрага. 27.03.1902 р. ЧЛМК. Інв. № А–2952. 3 арк.
37. Лист І. Шрага до О. Куліш. ЧІМ. 225–110/68//Ад 1933. 1 арк.
38. Лист О. Куліш до І. Шрага. б/д. ЧЛМК. Інв. № А–3226. 3 арк.
39. Листи Ганни Барвінок до Іллі Шрага. Чернігів: ПП «Юніс-Прес», 2019. Т. 1. 444 с.
40. Лотоцький О. П. О. Куліш та М. П. Драгоманов у їх листуванні. Праці Українського історико-філ. Товариства у Празі. 1937. т. 2. С. 9–10.
41. Пантелеймон Куліш: Матеріали і дослідження. ред.: М. Г. Жулинський; НАН України. Ін-т л-ри ім. Т. Г. Шевченка. Львів. від-ня. Львів-Нью-Йорк: Вид-во М. П. Коць, 2000. 413 с.
42. Сарбей В. Пантелеймон Куліш в епістолярній спадщині Ганни Барвінок (Куліш). Публікація листів до М. Ф. Комарова З. Першиної та Л. Похилої. *Київська старовина*. 1994. № 4. С. 7–23.
43. Спогади Ганни Барвінок. Чернігівський історичний музей ім. В. В. Тарновського (далі – ЧІМ). 225–109/4//Ад 1933. 2 арк.
44. Федорук О. Листи до М. Д. Білозерського. Нью-Йорк–Львів: М. П. Коць, 1997. 224 с.

References

1. (2019). *Velet ukrainskoho slova (do 200–littia Panteleimona Kulisha): zbirnyk materialiv Vseukrainskoi naukovo-praktychnoi ko3nferentsii* [Giant of the Ukrainian word (to the 200th anniversary of Panteleimon Kulish): collection of

materials of the All-Ukrainian scientific and practical conference]. Kyiv: Pedahohichna dumka Publ. [in Ukrainian].

2. Zhukaliuk, M. & Stepovyk, D. (2003). *Korotka istoriia perekladiv Biblii ukrainskoiu movoiu* [A brief history of translations of the Bible into the Ukrainian language]. Kyiv: UBT [in Ukrainian].

3. Zbozhna, O. (2007). *Ivan Puliui. Lysty* [Ivan Pulyuy. Letters]. Ternopil: Volia Publ.[in Ukrainian].

4. *Lyst O. Kulish do I. Puliuia*. 25.03.1901 [Letter from O. Kulish to I. Pulyuy 25.03.1901.] Vidil rukopysnykh fondiv i tekstolohii Instytutu literatury im. T. H. Shevchenka NAN Ukrainy [Department of Manuscript Funds and Textology of the Institute of Literature named after T. G. Shevchenko of the National Academy of Sciences of Ukraine]. No. 606. 2 pages. [in Ukrainian].

5. *Lyst O. Kulish do I. Shraha*. 10. 01.1898 [Letter from O. Kulish to I. Shrag. 10. 01.1898] Chernihivskiyi literaturno-memorialnyi muzei-zapovidnyk M. Kotsiubynskoho (further – ChLMK) - *Chernihiv Literary and Memorial Museum-Reserve of M. Kotsyubynskiyi* (further - CLMMR)]. № А–2813. 2 pages.

6. *Lyst O. Kulish do I. Shraha*. 01. 03.1898 [Letter from O. Kulish to I. Shrag. 01. 03.1898] ChLMK [CLMMR]. № А–2815. 3 p.

7. *Lyst O. Kulish do I. Shraha*. 14. 06.1898 [Letter from O. Kulish to I. Shrag. 14. 06.1898] ChLMK [CLMMR]. № А–2817. 2 p.

8. *Lyst O. Kulish do I. Shraha*. 20. 08.1898 [Letter from O. Kulish to I. Shrag. 20. 08.1898] ChLMK [CLMMR]. № А–2822. 3 p.

9. *Lyst O. Kulish do I. Shraha*. 07. 12.1898 [Letter from O. Kulish to I. Shrag. 07. 12.1898] ChLMK [CLMMR]. № А–2827. 1 p.

10. *Lyst O. Kulish do I. Shraha*. 14. 02.1899 [Letter from O. Kulish to I. Shrag. 14. 02.1899] ChLMK [CLMMR]. № А–2835. 2 p.

11. *Lyst O. Kulish do I. Shraha*. 07. 05.1899 [Letter from O. Kulish to I. Shrag. 07. 05.1899] ChLMK [CLMMR]. № А–2842. 2 p.

12. *Lyst O. Kulish do I. Shraha*. 14. 07.1899 [Letter from O. Kulish to I. Shrag. 14. 07.1899] ChLMK [CLMMR]. № А–2851. 4 p.

13. *Lyst O. Kulish do I. Shraha*. 24. 07.1899 [Letter from O. Kulish to I. Shrag. 24. 07.1899] ChLMK [CLMMR]. № А–2853. 1 p.

14. *Lyst O. Kulish do I. Shraha*. 12. 11.1899 [Letter from O. Kulish to I. Shrag. 12. 11.1899] ChLMK [CLMMR]. № А–2861. 2 p.

15. *Lyst O. Kulish do I. Shraha*. 08. 01.1899 [Letter from O. Kulish to I. Shrag. 08. 01.1899] ChLMK [CLMMR]. № А–2829. 2 p.

16. *Lyst O. Kulish do I. Shraha*. 14. 01.1899 [Letter from O. Kulish to I. Shrag. 14. 01.1899] ChLMK [CLMMR]. № А–2831. 2 p.

17. *Lyst O. Kulish do I. Shraha*. 01. 04.1900 [Letter from O. Kulish to I. Shrag. 01. 04.1900] ChLMK [CLMMR]. № А–2886. 4 p.

18. *Lysty P. Kulisha do doktora Ohonovskomu Om-nu doktoru*. 15.04.1889 [Letters of P. Kulish to Ogonovsky Om-nu to the doctor. 04.15.1889]. Instytut rukopysu Natsionalnoi biblioteky Ukrainy imeni V. I. Vernadskoho [Institute of Manuscripts of the National Library of Ukraine named after V. I. Vernadskiyi]. No.29444. 2 p.

19. *Lyst O. Kulish do I. Shraha*. 01. 04.1900 [Letter from O. Kulish to I. Shrag. 01. 04.1900] ChLMK [CLMMR]. № А–2886. 4 p.

20. *Lyst O. Kulish do I. Shraha*. 23. 09.1900 [Letter from O. Kulish to I. Shrag. 23. 09.1900] ChLMK [CLMMR]. № A–2901. 3 p.
21. *Lyst O. Kulish do I. Shraha*. 22. 11.1900 [Letter from O. Kulish to I. Shrag. 22. 11.1900] ChLMK [CLMMR]. № A–2902. 2 p.
22. *Lyst O. Kulish do I. Shraha*. 30. 11.1900 [Letter from O. Kulish to I. Shrag. 30. 11.1900] ChLMK [CLMMR]. № A–2903. 2 p.
23. *Lyst O. Kulish do I. Shraha*. 25. 05.1901 [Letter from O. Kulish to I. Shrag. 25. 05.1901] ChLMK [CLMMR]. № A–2921. 4 p.
24. *Lyst O. Kulish do I. Shraha*. 05. 07.1901 [Letter from O. Kulish to I. Shrag. 05. 07.1901] ChLMK [CLMMR]. № A–2922. 4 p.
25. *Lyst O. Kulish do I. Shraha*. 18. 10.1901 [Letter from O. Kulish to I. Shrag. 18. 10.1901] ChLMK [CLMMR]. № A–2930. 1 p.
26. *Lyst O. Kulish do I. Shraha*. 21. 11.1901 [Letter from O. Kulish to I. Shrag. 21. 11.1901] ChLMK [CLMMR]. № A–2934. 1 p.
27. *Lyst O. Kulish do I. Shraha*. 18. 12.1901 [Letter from O. Kulish to I. Shrag. 18. 12.1901] ChLMK [CLMMR]. № A–2936. 2 p.
28. *Lyst O. Kulish do I. Shraha*. 25. 02.1902 [Letter from O. Kulish to I. Shrag. 25. 02.1902] ChLMK [CLMMR]. № A–2946. 2 p.
29. *Lyst O. Kulish do I. Shraha*. 26. 02.1902 [Letter from O. Kulish to I. Shrag. 26. 02.1902] ChLMK [CLMMR]. № A–2852. 3 p.
30. *Lyst O. Kulish do I. Shraha*. 27. 02.1902 [Letter from O. Kulish to I. Shrag. 27. 02.1902] ChLMK [CLMMR]. № A–2853. 4 p.
31. *Lyst O. Kulish do I. Shraha*. 02. 03.1902 [Letter from O. Kulish to I. Shrag. 02. 03.1902] ChLMK [CLMMR]. № A–2948. 2 p.
32. *Lyst O. Kulish do I. Shraha*. 26. 03.1902 [Letter from O. Kulish to I. Shrag. 26. 03.1902] ChLMK [CLMMR]. № A–2951. 2 p.
33. *Lyst O. Kulish do I. Shraha*. 17. 06.1899 [Letter from O. Kulish to I. Shrag. 17. 06.1899] ChLMK [CLMMR]. № A–2845. 3 p.
34. *Lyst O. Kulish do I. Shraha*. 31. 07.1899 [Letter from O. Kulish to I. Shrag. 31. 07.1899] ChLMK [CLMMR]. № A–2854. 2 p.
35. *Lyst O. Kulish do I. Shraha*. 25. 08.1900 [Letter from O. Kulish to I. Shrag. 25. 08.1900] ChLMK [CLMMR]. № A–2897. 2 p.
36. *Lyst O. Kulish do I. Shraha*. 08. 09.1900 [Letter from O. Kulish to I. Shrag. 08. 09.1900] ChLMK [CLMMR]. № A–2898. 2 p.
37. *Lyst I. Shraha. do O. Kulish* [Letter from I. Shrag to O. Kulish] *Chernihivskiy istorychnyi muzei im. V. V. Tarnovskoho – V. Tarnovskiy Chernihiv Historical Museum*. № 225–110/68//АД 1933. 1 p.
38. *Lyst O. Kulish do I. Shraha bez daty* [Letter from O. Kulish to I. Shrag dateless] ChLMK [CLMMR]. № A–2952. 3 p.
39. (2019). *Lysty Hanny Barvinok do Illi Shraha* [Letters of Hanna Barvinok to Ilya Shrag]. Vol. 1. Chernihiv: Iunis-Pres Publ. [in Ukrainian].
40. Lototskyi, O. (1937). *P.O. Kulish ta M.P. Drahomanov u yikh lystuvanni* [P. O. Kulish and M. P. Drahomanov in their correspondence]. *Pratsi Ukrainskoho istoryko-fil. Tovarystva u Prazi – Proceedings of the Ukrainian historical and philological Societies in Prague*, Vol. 2, 9–10 [in Ukrainian].

41. Zhulynskiy, M. H. (2000). *Panteleimon Kulish: Materialy i doslidzhennia* [Panteleimon Kulish: Materials and research]. M. P. Kots [in Ukrainian].

42. Sarbei, V. (1994). *Panteleimon Kulish v epistoliamii spadshchyni Hanny Barvinok (Kulish)*. *Publikatsiia lystiv do M. F. Komarova Z. Pershynoi ta L. Pokhyloi* [Panteleimon Kulish in the epistolary heritage of Anna Barvinok (Kulis)]. Publication of letters to M. F. Komarov, Z. Pershina and L. Pokhila]. *Kyivska starovyna – Kyiv antiquity*, 4. 7–23 [in Ukrainian].

43. *Sphohady Hanny Barvinok* [Memories of Anna Barvinok]. Chernihivskiy istorychnyi muzei im. V. V. Tarnovskoho – V. Tarnovskiy Chernihiv Historical Museum. No. 225–109/4//Ad 1933. 2 p. [in Ukrainian].

44. Fedoruk, O. (1997). *Lysty do M. D. Bilozerskoho* [Letters to M. D. Bilozerskyi]. Noiu-York–Lviv: M. P. Kots [in Ukrainian].

K. O. Timofieieva

PhD, assistant of the Educational and Scientific Institute
Kyiv National University of Culture and Arts
orcid.org/0000-0002-6996-0566
voix@ukr.net

The Information Potential of

Hanna Barvinok's Correspondence for Studying the Biography of P. Kulish

The article is dedicated to identifying the informational potential and significance of Hanna Barvinok's correspondence for highlighting and supplementing P. Kulish's biography. The epistolary of O. Kulish is an important and valuable source of information, the careful study of which will make it possible to reproduce little-known pages from the life of the author of «Black Council». The purpose of the investigation is to analyze archival documents stored in the funds of libraries, museums and archives of Ukraine and which are related to the names of the spouses P. and O. Kulish. Object of research: epistolary, diary, memories, archival documents of P. Kulish and O. Kulish.

Thanks to the involvement of Hanna Barvinok's epistolary in the scientific work, P. Kulish appears to the recipient not only as a creative person who is selfless and obsessed with working on the Ukrainian word, but also as a caring and loving man who embodies «everything worldly». Thanks to the involvement of Hanna Barvinok's epistolary in the scientific work, P. Kulish appears to the recipient not only as a creative person who is selfless and obsessed with working on the Ukrainian word, but also as a caring and loving man who embodies «everything worldly». O. Kulish, after her husband's death, corresponded with a large number of her husband's correspondents, a cultural and social center of that time. In particular, it is I. Pulyuy, I. Shrag, M. Pavlyk, book M. Shakhovskiy, E. Timchenko, M. Lobodovskiy, N. Kobrynska, N. Bilozerska, B. Grinchenko and others. In her letters, Hanna Barvinok noted that P. Kulish translated fifteen plays by V. Shakespeare into Ukrainian.

The writer's wife contributed in every way, including financially, and involved the public in commemorating P. Kulish: holding an annual memorial service, creative evenings in memory of P. Kulish, publishing the writer's epistolary and creative heritage, making photocopies, portraits of P. Kulish and postcards. This is also evidenced by the intention to build educational centers (nursery, two-year school), naming the university after P. Kulish, and a named scholarship for talented and intelligent students who would continue Kulish's work.

Key words: correspondence, epistolary heritage of P. Kulish and Hanna Barvinok, information potential, fund, archival documents, manuscripts.